

22. Eski Türkçede İstem Nöbetleşmesi: Yaklaşma-Bulunma Durumu Örneđi¹ Hatice MARAZER²

APA: Marazer, H. (2025). Eski Türkçede İstem Nöbetleşmesi: Yaklaşma-Bulunma Durumu Örneği. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (49), 413-423. **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.18015278>

Öz

Bu çalışma, Köktürk ve Eski Uygur Türkçesine ait metinlerden tanıklanan eylemlerin, biçim bilgisel istem yapılarında ortaya çıkan yaklaşma ve bulunma durumu biçim birimleri arasındaki nöbetleşe kullanımları incelemektedir. Araştırmanın temel amacı, derin yapıda anlam bilimsel ve mantıksal düzeyde öngörülen katılan rolleri ile yüzey yapıda tercih edilen durum işaretleyicileri arasındaki etkileşimi *istem* kuramı çerçevesinde ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, belirlenen tarihsel metinlerden derlenen örnekler; eylem türleri, anlamsal roller ve durum biçim birimleri açısından karşılaştırılmalı olarak değerlendirilmiştir. İnceleme bulguları, derin yapıda bulunma durumu işaretleyicisi gerektiren kimi bağlamlarda, yüzey yapıda sistemli bir biçimde yaklaşma durumu işaretleyicisinin kullanıldığını göstermektedir. Bununla birlikte söz konusu *istem nöbetleşmesinin* özellikle *zaman* ve *yer* anlamsal rolleriyle ilişkili olması, tespit edilen örüntünün rastlantısal olmadığına işaret etmektedir. Öte yandan, Eski Türkçede hareket bildiren *bar-*, *kel-*, *kelür-*, *kemiş-*, *kir-*, *teg-* ve *ur-* eylemleriyle birlikte bulunma durumu biçim biriminin *hedef* anlamsal rolünde yaklaşma işlevi üstlendiği örnekler, incelenen nöbetleşmenin çift yönlü olduğunu göstermektedir. Nihayetinde her iki nöbetleşme türünde de eylemin istem yapısının niceliksel ya da niteliksel herhangi bir değişime uğramadığını tespit edilir ve çeşitli yönlerden istemin nöbetleştiği bilgisine ulaşılır. Bu çalışma, yaklaşma ve bulunma durumu biçim birimleri arasındaki söz konusu nöbetleşmenin Türkçenin tarihsel dönemlerinde istem-biçim birim ilişkilerinin sistematik ve çok katmanlı bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Eski Türkçe, istem nöbetleşmesi, yaklaşma durumu, bulunma durumu, anlamsal roller

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu makale yazarın, Prof. Dr. Gülden SAĞOL YÜKSEKKAYA danışmanlığında hazırlanan Eski Türkçede İstem başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı - Turnitin /iThenticate Oran: %9

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 11.11.2025-**Kabul Tarihi:** 22.12.2025-**Yayın Tarihi:** 23.12.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.18015278>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili Bilim Dalı / PhD Student, Marmara University, Faculty of Türkiyat Araştırmaları, Department of Turkish Language (İstanbul, Türkiye), **eposta:** htc.krtl.1990@gmail.com **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-4509-0682> **ROR ID:** <https://ror.org/02kswqa67> **ISNI:** 0000 0001 0668 8422 **Crossref Funder ID:** 501100008386

Valency Alternation in Old Turkish: An Example of the Dative-Locative³

Abstract

This study examines the alternating use of the dative and locative case markers observed in the morphological valency structures of verbs attested in texts from Old Turkic, specifically Old Turkic (Köktürk) and Old Uyghur. The primary aim of the study is to reveal, within the framework of valency theory, the interaction between participant roles predicted at the semantic and logical levels of deep structure and the case markers preferred at the surface structure. To this end, examples extracted from selected historical texts are comparatively analyzed with respect to verb types, semantic roles, and case markers. The findings indicate that in certain contexts where the deep structure requires a locative case marker, the surface structure systematically employs a dative case marker. Moreover, the fact that this valency alternation is particularly associated with temporal and spatial semantic roles suggests that the observed pattern is not incidental. Conversely, examples from Old Turkic in which the locative case marker assumes a dative function in the target semantic role when used with motion verbs such as *bar-*, *kel-*, *kelür-*, *kemiş-*, *kir-*, *teg-*, and *ur-* demonstrate that the alternation operates bidirectionally. Ultimately, it is determined that in both types of alternation, the valency structure of the verb does not undergo any quantitative or qualitative change, and it is concluded that valency alternates in multiple respects. The study demonstrates that the alternation between dative and locative case markers in the historical stages of Turkish reflects a systematic and multi-layered relationship between valency and morphological markers.

Keywords: Old Turkic, valency alternation, semantic roles, dative, locative

³

Statement (Thesis / Paper): It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography. This article is based on the author's doctoral thesis titled "İstem in Old Turkish," prepared under the supervision of Prof. Dr. Gülden SAĞOL YÜKSEKKAYA.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received – Turnitin / iThenticate Rate: %9

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 11.11.2025-**Acceptance Date:** 22.12.2025-**Publication Date:** 23.12.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.18015278>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Adres
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

Address
RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

Giriş

Nöbetleşme (alternation), dilsel dizgede belirli bir yapısal unsurun, başka bir unsurun işlevini üstlenerek onun yerini alması ya da zaman içerisinde o unsurun görev alanına dâhil olması biçiminde ortaya çıkan bir dil olgusudur. Bu terim; anlam ayırıcı, anlam değıştirici veya işlev farklılaştırıcı bir özellik taşımaksızın (Karaağaç 2013: 600), eş zamanlı düzlemde birbirinin konumuna geçebilen yapılar için kullanılır. Buna göre nöbetleşme, biçimsel farklılıkların anlamsal ya da söz dizimsel bir değışime yol açmadığı yapılarda gözlenen bir işlevsel örtüşme alanını ifade etmektedir.

Nöbetleşme olgusu, dilde ses düzeyinden sözcük düzeyine kadar dilin bütün katmanlarında ortaya çıkabilir. Bu çerçevede, söz konusu ikili kullanımların görüldüğü önemli kategorilerden biri de durum biçim birimleridir.

Dilsel işleyişin doğal seyri içerisinde bir durum biçim biriminin kendi özgün işlevi doğrultusunda kullanılması beklenirken, pek çok dilde olduğu gibi Türk dillerinde de bu durum biçim birimleri, kimi bağlamlarda birbirlerinin sınırlarına geçerek nöbetleşmeli kullanımlar sergileyebilmektedir. Daha kuramsal bir deyişle, eylemin söz dizimsel istemi, biçim bilgisel olarak eşdeğer kullanılabilen durum biçim birimleri aracılığıyla yüzey yapıya aktarılabilir (Aydın Özkan 2018: 205). Bu bağlamda, söz konusu kullanım tercihinin, eylemin istem yapısında ortaya çıkan bir etkilenimden kaynaklanması nedeniyle, bu tarz bir nöbetleşme türünün *istem* temelli *nöbetleşme* olarak adlandırılması yerinde olacaktır.

Bu çalışmada, *istem* ve *nöbetleşme* kavramlarından hareketle Köktürk ve Eski Uygur Türkçesi metinlerinde⁴ tespit edilen eylemlerin biçim bilgisel istem yapılarında görülen ve nöbetleşme olarak adlandırılan farklı durum biçim birimli kullanımlar, özellikle yaklaşma ve bulunma durumu işaretleyicileri üzerinden ele alınacaktır.

Eylemin katılan yapısını ve bu yapının dilsel düzeylerde nasıl gerçekleştirildiğini açıklamayı amaçlayan **istem** kuramı, durum biçim birimlerinde gözlenen nöbetleşmeli kullanımların çözümlenmesinde temel bir kuramsal dayanak oluşturmaktadır. Dolayısıyla, istem nöbetleşmesine ilişkin değerlendirmelere geçmeden önce, istem kavramının kuramsal çerçevesinin açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

1. İstem

Türkiye'deki dil bilim çalışmalarında; *değerlik*, *fil rejimi*, *durum ekli tamlayıcı*, *fil-tamlayıcı ilişkisi* ve *birleşim değeri*, *yanulamlama* ve *değer*⁵ gibi çeşitli terimlerle de karşılanan *istem* (valency) kavramı, bir eylemin anlamı gereği ortaya çıkan ve eylemin gerçekleşmesi için doldurulması gereken boşlukları ifade etmektedir. Bu yönüyle istem, eylemin hem anlamsal hem de söz dizimsel yapısını belirleyen temel bir dil bilgisel kategori olarak değerlendirilmektedir.

Fransız dil bilimci Lucien Tesnière, istem kuramının kurucu adı olarak genel kabul görmektedir. Tesnière, kimya disiplininden esinlenerek geliştirdiği istem modelinde, temel olarak eylemlerin zorunlu ya da seçimli nitelikteki belirli sayıdaki katılımcıyla birleşme yetisini; başka bir ifadeyle istemin yüzey

⁴ Bu çalışmada Eski Türkçe 14 metin incelenmiştir: *Bilge Kağan Yazıtı*, *Köl Tegin Yazıtı*, *Tunyukuk Yazıtı*, *Ongin Yazıtı*, *Şine Usu Yazıtı*, *Suci Yazıtı*, *Tariat Yazıtı*, *Tes Yazıtı*, *Irk Bitig*, *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, *Huastuanıft*, *Kuanşi İm Pusar ve Maytırsimit*.

⁵ Terimler için bk. (Ozil 1982), (Korkmaz 1995), (Kahraman 1996), (İleri 1997), (Özsoy vd. 2011), (İmer vd. 2019).

yapıda gözlenen niceliksel yönünü betimlemeyi amaçlamaktadır (Tesnière 2015: 239).

Tesnière'den sonra istem kavramı, Helbig ve Schenkel'in sınıflandırmasında *mantıksal istem* (logische valency), *anlam bilimsel istem* (semantische valency) ve *söz dizimsel istem* (syntaktische valency) olmak üzere üçe ayrılır (Helbig ve Schenkel 1991: 65). Evrensel nitelik taşıyan mantıksal istem, eylemin derin yapıda açtığı istem boşluklarını ve bunların sayısal karşılığını belirleyen düzeydir. Tesnière'in kuramında ikinci planda tuttuğu anlam bilimsel istem, bir eylemin almak zorunda olduğu katılanların tümcede hangi anlamsal rol ve sınırlılıklar çerçevesinde yer aldığını gösteren düzeydir. Anlamsal rol kavramı, katılanların derin yapıda üstlendiği işlevsel görevleri belirtir. Anlamsal sınırlılık, eylemin anlamı gereği yalnızca belirli türden üyeleri kabul etmesi durumunu ifade eder. Söz dizimsel istem ise, derin yapıda belirlenen mantıksal ve anlam bilimsel istemin her dilin kendine özgü dilsel özellikleri doğrultusunda yüzey yapıya aktarılmasını kapsayan düzeydir.

Çalışmanın konusu bakımından özellikle önem taşıyan ve söz dizimsel istemin bir parçası olan biçim bilgisel istem, söz dizimsel istem düzeyinin biçim bilgisel olarak işaretlenmesi anlamına gelir. Her dilde farklı seyreden biçim bilgisel istem, Türkçede temel olarak durum biçim birimleri aracılığıyla işaretlenir. Ancak kimi bağlamlarda, eylemin derin yapıda öngördüğü istem yapısı sabit kalmasına rağmen, yüzey yapıda bu istemin farklı durum işaretleyicileri aracılığıyla ifade edildiği örneklerle karşılaşmaktadır. Bu tür kullanımlar, biçim bilgisel istem düzeyinde ortaya çıkan bir çeşitlenmeye işaret eder. İşte bu noktada, eylemin istem çerçevesinde herhangi bir artma ya da eksilme olmaksızın, biçim bilgisel istemin farklı biçim birimleriyle karşılanması olgusu, **istem nöbetleşmesi** kavramı altında değerlendirilmelidir.

2. İstem Nöbetleşmesi

İstem nöbetleşmesi (valency alternation) (Aydın Özkan 2018: 205), Türkçenin yazılı belgelerle izlenebilen en eski evrelerinden çağdaş kullanımına kadar bütün dönemlerinde gözlemlenen dikkate değer bir dilsel gerçekliktir. İstem nöbetleşmesinde özellikle vurgulanması gereken husus, biçim bilgisel istemlerin değişkenlik göstermesine rağmen, bu farklılığın eylemin anlamsal rolünde ve katılanın (üyenin)⁶ söz dizimsel niteliğinde bir değişiklik yaratmamasıdır. Daha kısa bir ifadeyle, eylemin istem yapısında herhangi bir değişim meydana gelmemektedir.

Yazın alanında biçim birimlerindeki bu işlevsel paralellikler, farklı araştırmacılar tarafından *hal eki nöbetleşmesi*, *hal eki değişmesi*, *görev aktarımı*, *rejim değişikliği*, *füllerin istem değiştirmesi*, *tamlayıcı tiplerindeki nöbetleşme*, *istem değiştirmesi*, *istem farklılıkları*, *istem nöbetleşmesi* gibi çeşitli terimlerle ele alınmaktadır.⁷

Korkmaz, Türk dilinde eylemlerin adlara yüklediği varsayılan çekim dışında, alternatif bir durum biçim birimiyle eşleşmelerinin Eski Türkçeden itibaren izlenebilen arkaik bir özellik olduğunu belirtir. Araştırmacıya göre, bu tür kullanımların bir bölümü söz dizimsel yapıyla, bir bölümü ise eylemlerin rejimsel özellikleriyle ilişkilidir (1995: 224).

Leyla Karahan'ın bu konuya ilişkin alan yazında sıkça atıf yapılan önemli bir görüşü bulunmaktadır. Ona göre, bir dilde eylemler ile bu eylemlerin katılanları arasındaki ilişkiyel yapı, dili konuşan topluluk tarafından belirlenir. Ayrıca lehçe ve ağızlara yansıyan farklılıklar, yine bu konuşurların dünyayı

⁶ Bu kavram için alan yazında *üye*, *tamlayıcı*, *eyleyen*, *tamamlayıcı* gibi terimler de kullanılmaktadır: bk. (Uzun 1997), (Doğan 2011), (İmer vd. 2019), (Bilgiç 2020).

⁷ Daha fazla bilgi için bk. (Demirci 2007), (İlker 2013), (Özkan 2011), (Aydın Özkan 2018).

algılama ve kavrama biçiminden kaynaklanır (1997: 212).

Demirci'ye göre, eylemlerin durum işaretleyicilerinde görülen nöbetleşmeler hem tarihsel hem de dillerarası bağlamda açıklanabilen bir özelliktir. Araştırmacı, Türk dillerinde farklı yoğunluklarda ortaya çıkan bu görev paylaşımlarının birdenbire oluşmadığını; aksine Eski Türkçe dil verilerinden itibaren takip edilebildiğini ifade eder (2007: 137).

Nöbetleşmeleri yalnızca bir biçim birimin, başka bir biçim birimin yerini alması şeklinde tanımlamanın ötesinde Buran, bu tür kullanımların ortaya çıkışını; alternans, fonetik ve morfolojik etkenler, eylemin rejimi ya da Eski Türkçeden devralınan arkaik unsurlar gibi çeşitli nedenlerle açıklar (1996: 233).

Özkan, bazı eylemlerde karşılaşılan ikili biçim bilgisel istem örüntülerinin, eylemin farklı durum işaretli tamlayıcıya gereksinim duymasından kaynaklandığını belirtir. Ona göre bu çeşitlenme, eylemin istem çerçevesinin kesinleşmesi sürecinde ortaya çıkan bir geçiş aşamasıdır. Bu nedenle bir süre birbirinin yerine kullanımlar yan yana görülmektedir (2011: 519).

Bütün bu değerlendirmelere ek olarak Johanson, Türkçede durum işaretleyicilerinin sayıca sınırlı olmasının, bu biçim birimlere geniş ve çok yönlü bir işlev alanı kazandırdığını belirtir. Bu çerçevede, bulunma durumu biçim birimi {+DA}, Almancadaki "in, auf, bei" gibi birden fazla ilgecin üstlendiği görevleri tek başına karşılayabilmektedir (2007: 44). Bu gözlemden hareketle, ortaya çıkan bu işlev kaymalarının Türk dilleri açısından doğal ve beklenen bir sonuç olduğu ifade edilebilir.

Dilde diğer yapılarda olduğu gibi durum işaretleyen yapıların da belli sınırlar içinde kalarak kendi özgün görevlerini yerine getirmesi doğal olarak beklenen bir durumdur. Bununla birlikte, nöbetleşme olgusu bu ilkeye aykırı bir örüntü sunar. Yukarıda anılan araştırmacıların ortaya koyduğu değerlendirmelerin yanında nöbetleşmelerin nedenlerini sağlıklı bir biçimde açıklayabilmek, ilgili eylem-biçim bilgisel istem ilişkisinin kendi dönemleri içindeki özelliklerinin ayrıntılı şekilde incelenmesini gerektirir.

Türkçede nöbetleşme olgusunu ele alan çalışmaların büyük çoğunluğunun, incelemelerini modern Türk dilleri ve ağızları üzerinde yoğunlaştırdığı görülmektedir. Bu kapsamda, söz konusu işlev kaymalarının tarihsel gelişimine yönelik çalışmaların sayısı görece sınırlı kalmaktadır. Oysaki durum biçim birimlerinin zaman zaman birbirlerinin işlev alanına müdahil olması, yani istem nöbetleşmesi, Türkçenin yazılı kaynaklarla izlenebilen en eski dönemlerinden itibaren tanıklanabilmektedir. Bu sebeple, pek çok araştırmaya konu olmuş Köktürk ve Eski Uygurca metinler, bu makalede Eski Türkçede en yaygın görülen yaklaşma-bulunma durumu biçim birimi nöbetleşmesi örnekleminde, istem nöbetleşmesi açısından ele alınacaktır.

2.1. Yaklaşma-Bulunma Durumu Biçim Birimi Nöbetleşmesi

Yaklaşma-bulunma durumu biçim birimi nöbetleşmesi, Eski Türkçede en sık rastlanan istem nöbetleşmesi türlerinden biridir. Nitekim Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri* adlı eserinde yaklaşma durumunu "verme-bulunma durumu" şeklinde tanımlayarak bu iki durum arasındaki işlevsel yakınlığa dikkat çeker. Buna göre Tekin; söz konusu durumun genellikle +{kA} biçim birimiyle, tekil birinci ve ikinci kişiden sonra +{A} ile, üçüncü kişi iyelik biçim birimi alan sözcükler üzerine ise +{ηA} biçim birimiyle işaretlendiğini belirtir (2003: 110). Erdal, *A Grammar of Old Turkic*'de "temporal dative" olarak nitelendirdiği yapılarda, bir zaman dilimini ya da belirli bir süreç ifadesini karşılayan sözlerde yaklaşma durumunun kullanıldığını ifade eder (2004: 367). Ölmez de runik harfli yazıtlarda ve genel olarak Eski Türkçede yaklaşma ve bulunma durumları için ayrı ayrı, bağımsız eklerin bulunmadığını;

tek bir biçim birimin iki işlevde de kullanıldığını dile getirir (2019: 52).

Köktürk ve Eski Uygur Türkçesi dil verilerinde yer alan yaklaşma durumu işaretleyicisinin bulunma durumu ile nöbetleştiği örnekler incelendiğinde, eylemlerin yüzey yapıda +{DA} durum biçim birimi yerine +{kA}, +{A} ve +{ηA} durum biçim birimlerini aldığı; anlamsal düzeyde ise bu biçim birimlerin daha çok *zaman ve yer* anlamsal rollerini yüklediği görülür. Aşağıda hem Köktürk hem de Eski Uygur Türkçesinde ele alınan metinlerde geçen yaklaşma durumu işaretleyicisinin bulunma durumunun işlevini kazandığı örnekler iki ayrı tablo şeklinde sunulmaktadır:

Tablo 1. Yaklaşma Durumunun *Zaman* Rolündeki Örnekleri

Anlamsal Rol	Yaklaşma-Bulunma Durumu Biçim Birimi Nöbetleşme Örnekleri
Zaman Anlamsal Rolü	<p>...<i>kaγ</i>(ım <i>kağan</i>) <i>it yıl onunç ay altı otuzka uça bardı</i>. “...babam kağan it yılının onuncu ayının yirmi altısında {25 Kasım 734'te} uçup gitti {vefat etti}.” BK G 10 (Ercilasun 2016: 584-585)</p> <p><i>eliγ yaşma Tatabı bodun Kıtarda adr(ıltı...</i> “Elli yaşında Tatabı halkı, Kıtaylardan ayrıldı.” BK G 7 (Ercilasun 2016: 584-585)</p> <p><i>yazıya Oguz tapa süledim</i>. “İlkbaharda Oğuzlara doğru ordu yürüttüm.” BK D 32 (Ercilasun 2016: 576-577)</p> <p><i>Köl Tigin koñ yılka yiti yigirmike uçdı</i>. “Köl Tigin, koyun yılında, on yedinci günde {27 Şubat 731'de} uçtu {vefat etti}.” KT KD (Ercilasun 2016: 540-541)</p> <p><i>barkın bedizin, bitig taşın biçin yılka, yitiñ ay, yiti otuzka kop alkduımız</i>. “Barkını, bezemelerini, yazılı taşını maymun yılında, yedinci ayın yirmi yedisinde {21 Ağustos 732'de} tamamen bitirdik.” KT KD (Ercilasun 2016: 540-541)</p> <p><i>tokuzunç ay, yiti otuzka yog ertürtümüz</i>. “Dokuzuncu ayın yirmi yedisinde {01 Kasım 731'de} yas törenini {sona} erdirdik.” KT KD (Ercilasun 2016: 540-541)</p> <p>...<i>Kırkızg uka basduımız</i>. “...Kırgızları uykuda bastık.” T 27 (Ercilasun 2016: 608-609)</p> <p><i>koñ yılka yétiñ ay küçlüg alp kaganımda adrılı bardıñız</i>. “Koyun yılının yedinci ayında şöhrətli, kahraman hakanımdan ayrılıp gittiniz.” O 12 (Ölmez 2015: 209,211)</p> <p><i>koñ yılka yorıdm</i>. “Koyun yılında üzerine yürüdüm.” TA D 9 (Ölmez 2015: 278,282)</p> <p><i>sekiz otuz yaşma yılan yılka türk elin anta bulgadım...</i> “28 yaşında, yılan yılında Türk ülkesini (yönetimini) o dönem karıştırdım...” TA D 5 (Ölmez 2015: 278,282)</p> <p>...<i>it yılka Üç Karluk yavlak sakınp...</i> “...Köpek yılında Üç Karluk kötülük düşünüp...” TA G 3 (Ölmez 2015: 278,283)</p> <p>...<i>evime ekinti ay altı yañıka tüşdüüm</i>. “...karargâhıma ikinci ayın altısında geri döndüm.” ŞU B 4 (Ölmez 2015: 301,307)</p> <p><i>sekizinci ay eki yañıka Çıgıltr költe kasuy kezü süñüştüüm...</i> “Sekizinci ayın ikisinde Çıgıltr Gölü'nde Kasuy boyunca ilerleyerek savaştım...” ŞU D 6 (Ölmez 2015: 297,304)</p>

Tablo 2. Yaklaşma Durumunun Yer Rolündeki Örnekleri

Anlamsal Rol	Yaklaşma-Bulunma Durumu Biçim Birimi Nöbetleşme Örnekleri
Yer Anlamsal Rolü	<p><i>özüm Tabgaç iliye kılntım.</i> “Ben Çin ülkesinde doğdum” T 1 (Ercilasun 2016: 596-597)</p> <p><i>Kapgan Êltəriř Kagan eliye kılntım.</i> “Kapgan ve Elteriş Kağan’ın devrinde doğdum.” O 4 (Ölmez 2015: 208,210)</p> <p><i>...Altun Yış üze kabışalım...</i> “...Altun Dağ {Altay Dağları} üzerinde buluşalım...” T 20 (Ercilasun 2016: 604-605)</p> <p><i>küneşke olurur ol.</i> “(Kova) güneşte duruyor.” IB 57 (Tekin 2019: 25,33)</p>

Eski Türkçe dönemine ait yukarıdaki malzemelerin dil incelemelerine göre, bu tarz nöbetleşmenin geçişsiz eylemlerde yoğunlaştığı görülür. Ancak geçişsiz ya da geçişli fark etmeksizin eylemin meydana geldiği zamanı belirtiyorsa; yani anlamsal düzeyde *zaman* rolü için yüzey yapıda eylem, düzenli olarak yaklaşma durumu biçim birimi ile işaretlenmektedir. Ayrıca Erdal’ın da *A Grammar of Old Turkic*’de bahsettiği gibi *üçünç ay iki otuzka* şeklindeki belirli zaman dilimi olarak ifade edilen yapılarda daima yaklaşma durumunun kullanıldığı gözlenmektedir (2004: 367). Yaklaşma durumunun bulunma fonksiyonuyla anlamsal düzeyde *yer* bildirdiği örnekler ise sistematik bir kullanım sergilememektedir. Bununla birlikte, tüm bu yapıların yalnızca seçimlik istem kategorisinde kullanıma girdiği tespit edilmektedir. Dolayısıyla bu katılanların yokluğu, eylemin yüzey yapıda gerçekteşmesini engellemez.

2.2. Bulunma-Yaklaşma Durumu Biçim Birimi Nöbetleşmesi

Eski Türkçe metinlerinde, +{DA} durum biçim biriminin, özellikle hareket yönelimli eylemler olan *bar-*, *kel-*, *kelür-*, *kemiş-*, *kir-*, *teg-* ve *ur-* eylemleriyle birlikte kullanıldığında yaklaşma işlevini üstlendiği görülür. Bu eylemlerin hareketi ifade etmeleri, doğaları gereği bir yaklaşma/yönelme veya ayrılma/uzaklaşma durumlarına sahip olmalarını beraberinde getirir. Dolayısıyla burada meydana gelen durum, işlevsel olarak birbirine yakın olan durum işaretleyicisinin devreye girmesiyle açıklanır. Ayrıca bu tipteki örnekler, yaklaşma ve bulunma işaretleyicilerinin birbiriyle karşılıklı olarak sistematik bir şekilde nöbetleşme örüntüsü oluşturduğunu açıkça göstermektedir.

Tablo 3. Bulunma Durumunun Hedef Rolündeki Örnekleri

Anlamsal Rol	Bulunma-Yaklaşma Durumu Biçim Birimi Nöbetleşme Örnekleri
Hedef Anlamsal	<p><i>tabgaç(...) bu yirde kelti.</i> “Çin ...bu yere geldi.” BK D 35 (Ercilasun 2016: 576-577)</p> <p><i>ol yirte ben Bilge tunyukuk tegürtük için sarıg altun, ürünj kümüş, kız koduz, egri tebi ağı buışsuz kelürti.</i> “Ben Bilge Tonyukuk o yerlere ulaştırdığım için sarı altın, beyaz gümüş, kız kadın, hörgüçlü deve ve ipekli kumaşları sıkıntı çekmeden getirdiler.” T 47 (Ercilasun 2016: 620-621)</p> <p><i>ulug suvka kirser ölimegey sıgta tegip.</i> “Bir büyük denize girse ve [Kuanşi im Pusar adını ansa, onun ismi ile seslenseler] ıslanmaz ve sığ bir yere ulaşırlar.” KUAN 17 (Devrez 2020: 49, 81)</p>

Rolü	<p>ol kamağ tnl(ı)ğlar ... esen tükel öz yerinte (barur)lar. “Bütün o canlı varlıklar, ... sağ salim kendi yerlerine varırlar.” KUAN 24 (Ş. Tekin 2023: 10, 19)</p> <p><i>kayı tnl(ı)ğ .... kınlkta kirip...</i> “Herhangi bir canlı varlık .... hapse girse...” KUAN 37 (Devrez 2020: 53, 82)</p> <p><i>elgin adakın beklep kınlkta urdılar.</i> “Elini, ayağımı zincire vurup (onu) hapse koydular.” İKP LXIII.6. (Hamilton 1998: 42)</p> <p><i>kamağ ışığ başın birgerü bap meniñ eligde uruy.</i> “Bütün iplerin ucunu bir noktada birleştirerek benim elime verin.” İKP LXXX.3. (Hamilton, 1998 :50).</p> <p><i>ança sakınç sakıntukta ikile olarnı ayıg kınkçlıg yıl tokıp uluğ tamularda kemişür.</i> “Böyle düşündüklerinde, tekrar bunları, kötü amellerin rüzgârı yakalayıp büyük cehennemlere fırlatır.” M 70/25-26 (Ş. Tekin 2019: 131, 242)</p> <p><i>üstün tengri yirinte tört uluşlarda barmış yuruklar...</i> “Yukarıda tanrılar ülkesinde dört ülkeye gitmiş olan ışıklar...” M 88/21-22 (Ş. Tekin 2019: 161, 259)</p>
------	--

Sonuç

Bu çalışmada, Köktürk ve Eski Uygur Türkçesi metinlerinden hareketle, eylemlerin biçim bilgisel istemlerinde görülen **yaklaşma ve bulunma durumu işaretleyicileri arasındaki nöbetleşme** olgusu ele alınmıştır. Eski Türkçede görülen bu tip istem nöbetleşmesi, derin yapıyı etkilemeyen, yüzey yapıda biçim bilgisel işaretleme farklılığı olarak ortaya çıkan bir istem özelliğidir.

Yapılan inceleme sonucunda, derin yapıda anlamsal ve mantıksal düzeyde bulunma durumu beklenen kimi bağlamlarda, yüzey yapıda sistemli bir biçimde yaklaşma durumu işaretleyicisinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Biçim Bilgisel İstem Nöbetleşmesi Türü	Derin Yapıda Yer alan Biçim Birim	Yüzey Yapıya Yansıyan Biçim Birim	Anlamsal Rol
Yaklaşma → Bulunma	+{DA}	+{kA}, +{A}, +{ηA}	Zaman ve Yer

Elde edilen bulgular, **yaklaşma** → **bulunma** yönündeki istem nöbetleşmesinin, yukarıdaki tabloda da gösterildiği üzere, rastlantısal bir kullanım örüntüsü olmadığını; özellikle *zaman* ve *yer* rolleri ile ilişkili bağlamlarda ortaya çıkan ve işlevsel bir temele dayanan bir özellik arz ettiğini ortaya koymaktadır.

Öte yandan, Eski Türkçede bulunma durumunun yaklaşma işlevinde kullanılması da dikkat çekici bir diğer bulgu olarak öne çıkmaktadır. Zira elde edilen örneklerde yalnızca hareket bildiren *bar-*, *kel-*, *kelür-*, *kemiş-*, *kir-*, *teg-* ve *ur-* eylemlerinde söz konusu istem nöbetleşmesine rastlanmaktadır. Ayrıca bu tür nöbetleşmede de eylemlerin sözlüksel kütüğünde barındırdığı *hedef* rolü yüzey yapıdaki farklı işaretleyiciye rağmen korunmaktadır. Bu yönüyle **bulunma** → **yaklaşma** doğrultusundaki istem nöbetleşmesi aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

Biçim Bilgisel İstem Nöbetleşmesi Türü	Derin Yapıda Yer alan Biçim Birim	Yüzey Yapıya Yansıyan Biçim Birim	Anlamsal Rol
Bulunma → Yaklaşma	+{kA}, +{A}, +{ηA}	+{DA}	<i>Hedef</i>

Bu noktada, her iki nöbetleşme türünde de eylemin istem yapısında herhangi bir artma ya da eksilme meydana gelmediğine, katılanların söz dizimsel konumlarının korunduğuna ve eylemin anlamsal rolünün değişmeden kaldığına ayrıca dikkat çekilmelidir. Bu durum, söz konusu nbetleşmelerin eylemin çekirdek anlamını etkilemeyen, biçim bilgisel düzeyde gerçekleşen bir istem çeşitlenmesini yansıttığını göstermektedir.

Sonuç olarak, istem nöbetleşmesinin dilsel bir olay olarak Köktürk ve Eski Uygur Türkçesi rnekliginde, Türkçenin tarihsel dönemlerinde de tanıklanabileceği ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber, istem ve nöbetleşme arasındaki ilişkiyi daha kapsamlı açıklayabilmek için tarihsel dönemleri merkeze alan istem temelli dil bilimsel çalışmaların arttırılmasına ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

Kısaltmalar

B	: Batı
bk.	: bakınız
BK	: Bilge Kağan Yazıtı
ev.	: Çeviren
D	: Doğu
HU	: Huastuanift
IB	: Irk Bitig
İKP	: İyi ve Kötü Prens yks
KD	: Kuzeydoğu
KT	: Kl Tgin Yazıtı
KUAN	: Kuanşi İm Pusar
M	: Maytrisimit
O	: Ongin Yazıtı
şU	: şine Usu Yazıtı
T	: Tunyukuk Yazıtı
TA	: Tariat Yazıtı

Kaynakça

- Alan, S. (2019). Yenisey ve Kırgızistan Yazıtlarında Yönelme Hâl Eki Nöbetleşmesi. *Dil Araştırmaları*, (24), 123-130.
- Aydın, A. (2017). Köktürk Abidelerinde “+Da” Ekinin Kullanılış Şekilleri, Cümlelerdeki Durumları ve Fonksiyon Yükleri. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, (9), 2-21.
- Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Aydın Özkan, I. (2018). *Evrensel Dilbilgisi ve Türkçede İstem*. Ankara: Gece Akademi.
- Bakır, M. M. (2021). Kök-Türkçede Hâl Eklerinde Görülen Bazı Nöbetleşmeler. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, (25), 275-282.
- Buran, A. (1996). *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Demirci, K. (2007). Türkçedeki Hal Eki Nöbetleşmeleri Üzerine. *Karaman Dil- Kültür ve Sanat Dergisi*, (2007), 126-139.
- Doğan, N. (2011). *Türkiye Türkçesi Fiillerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden-Boston: E.J. Brill.
- Hamilton, J. R. (1998). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü* (çev. Vedat Köken). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Helbig, G. & Schenkel, W. (1991). *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- İleri, E. (1997). Türkçedeki Fiillerin Birleşim Değeri. *VII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 157- 165.
- İmer, K., Kocaman, A., Özsoy S. (2019). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Yayınevi.
- Johanson, L. (2007). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler* (çev. N. Demir). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, L. (1997). Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Üzerine. *Türk Dili*, (549), Eylül, 211-213.
- Kahraman, T. (1996). *Çağdaş Türkiye Türkçesinde Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Keskin, E.G. (2022). Karaçay-Malkar Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Fiil İstemlerinin Karşılaştırmalı Analizi. *Söylem Filoloji Dergisi*, (7), 313-339.
- Korkmaz, Z. (1995). Batı Anadolu Ağızlarında Yazı Dilinden Ayrılan İsim Çekimi Ekleri ve Fonologie-Morphologie Bağlantısı. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 222-231.
- Ozil, Ş. (1985). *Almanca Eylemlere Bağımsal Dil Bilgisi Açısından Karşılaştırmalı Bir İnceleme* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ölmez, M. (2012). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları*. Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Ölmez, M. (2019). *Köktürkçe ve Eski Uygurca Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Özcan Devrez, C. (2020). *Eski Uygurca Kuanşi im Pusar İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkan, A. (2011). Eski Anadolu Türkçesindeki Bazı Fiillerin Hal Ekli Tamlayıcıları ve Bu Tamlayıcılarda Zaman İçinde Görülen Değişiklikler. *Turkish Studies, International Periodical For the*

- Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, (6)1 Winter, 512-522.
- Özsoy, S., Balcı, A., & Turan, . D. (2011). *Genel Dilbilim I*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Akğretim Fakültesi Yayınları.
- Sağlam, B. (2020). *Doğu Grubu Ağızlarında İstem Dilbilgisi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tekin, ř. (2019). *Uygurca Metinler II Maytrisimit Burkancuların Mehdisi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, ř. (2023). *Uygurca metinler I Kuanşi İm Pular (Ses İşiten İlâh)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2019). *İrk Bitig*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tesnire, L. (1959). *Éléments de syntaxe structurale*. Paris: Klincksieck.
- Tesnire, L. (2015). *Elements of Structural Syntax* (ev. Timothy Osborne & Sylvain Kahane). Amsterdam/Philedelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Uzun, N. E. (1997). Türkçe Eylemlerde okanlamlılık ve Rol Kuramı. *Dil Dergisi*, (51), Ocak, 5-20.